

Voloshinova M. O. The Nomination of Ceremonial and Holiday Dishes in Speech of Slobozhanshchina's Residents

The names of some dishes of calendar and ceremonial cycle, wedding and funeral rites as artifacts, which represent the spiritual and material culture of Ukrainian people were analyzed in the research. The functional activity of representatives in East-Slobozhanshchina area were defined, the lexical parallels in adjacent and remote dialect continuums of the Ukrainian language were established, the comparative analysis of the manifestants in diachronic and synchronic aspects in order to determine their stability / variability at two spaces of time were carried out.

Key words: seme, dishes, nomen, informant, representatives, dialects, East-Slobozhanshchina dialects.

Стаття надійшла до редакції 16. 11. 2012 р.

Прийнято до друку 21.12.2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.

К. Д. Глуховцева (Луганськ)

УДК 811.161.2'282.2(477.54/.62)

**БАГАТОЗНАЧНІСТЬ І СЕМАНТИЧНА ДИФУЗИЯ
СЛОВА УСНОГО МОВЛЕННЯ**

Питання полісемії діалектного слова цікавлять учених давно. Предметом особливої уваги були і є синкретизм смислових елементів слова як одиниці усного мовлення [Коготкова 1979: 19], семантичне варіювання слова, що має кілька (багато) значень [Гриценко 1990: 150 – 182], особливості смислової (семантичної) структури багатозначного слова [Херольянц 1966; Козлова 1972; Самотик 1978; Васильева 1984; Лёнингрэн 1994 та ін.], структурні відношення між значеннями багатозначного слова [Левицкий 2006], ономасіологічні аспекти полісемії [Долгушев 2005]. Чітке вирішення цих питань набуває особливої ваги при лексикографічному описі словникового складу говірки.

В українській діалектології останніх двох десятиліть сталися суттєві зрушення у сфері діалектної лексикографії. Поява нових словників ще більше актуалізувала питання, пов'язані з виявом значень багатозначного слова, їх розмежуванням, репрезентацією, способами тлумачення полісемантичних слів, розмежуванням полісемії й омонімії та ін. Тому різноаспектне вивчення багатозначних слів наразі є актуальним для української діалектології, що й зумовлює вибір теми статті.

Завдання роботи вбачаємо в тому, щоб актуалізувати проблемні питання смислової структури багатозначного слова, з'ясувати особливості виникнення лексико-семантичних варіантів, розрізнити семантику лексичної одиниці однієї говірки й сукупності говірок,

описати залежність дифузності значення лексичної одиниці від мікросистеми, одиницею якої вона є.

Полісемію, як відомо, відносять до найважливіших явищ мови, що має універсальний характер [Левицкий 2006: 159]. Прийнято вважати, що „полісемія становить настільки поширене, звичайне явище, що тільки окремі групи слів, зокрема терміни, перебувають поза її активним виявом, але ж і вони потрапляють у сферу дії лексико-семантичних змін, безпосередньо пов'язаних з формуванням багатозначності слів” [Сучасна 1997: 132]. Багатозначність властива загальноживаним словам, звичайно іменникам, більшою мірою прикметникам, дієсловам, меншою – прислівникам. Проте в діалектних словниках, у яких лексика репрезентована під кутом зору територіальних відмінностей у мовленні, нерідко саме прикметники та дієслова подано як однозначні лексичні одиниці. І це зрозуміло, адже зафіксовані лише ті значення слів, які в літературній мові зазвичай не вживають. Такий стан речей не задовольняє запити сучасного мовознавця. З іншого боку, це призвело до того, що чимало категорій діалектної лексики й семантики вивчалось обмежено. До таких явищ зараховуємо полісемію, омонімію, синонімію, антонімію як лексичні категорії діалектної мови.

Наразі доведено, що визначити значення багатьох полісемантичних слів часто буває складно навіть при наявності відносно повного й достатньої мірою якісного матеріалу, оскільки значення багатьох слів дифузні [Ли 1987: 52]. „Проблема нечіткості, розмитості, двозначності, дифузності лексичного значення широко обговорюють (у зв'язку з тісною проблемою полісемії) і в зарубіжній лексикології” [Левицкий 2006: 160]. Не випадково в діалектній лексикології прийнято вважати, що у формуванні лексичної системи говірки вирішальну роль має територіальний чинник, а Ф. Сорокалетов визнавав, що „значення слова ідіоматичне в кожній моносистемі, тому що в межах кожної з них воно сформоване специфічним для цієї системи набором слів, парадигматикою, різною проекцією на дійсність” [Сорокалетов 1978: 22].

Вивчення особливостей семантики слова на синхронному рівні переконує, що смислова структура окремої лексичної одиниці в межах однієї говірки може протиставлятися семантичній структурі мікроареалу й, відповідно, – макроареалу. Так, значення лексеми *маїдан* у говірках української мови може варіюватися, виявлено біля 66 значень (разом з підзначеннями) цієї лексичної одиниці [Гриценко 1990: 153 – 154], які П. Гриценко на основі чітко окреслених диференційних ознак денотата та типових моделей семантичного розвитку об'єднує в п'ять семантичних субкомплексів зі своїм внутрішнім підпорядкуванням похідних значень [Там само: 155]. „Географія сем (незважаючи на „танучий континуум” – відсутність суцільних ареалів, десемантизацію лексеми в ряді говірок) засвідчує чітке окреслення кількох типів ареалів: окремі значення творять розріджене загальне тло (1), на фоні якого поширені значення, що утворюють ареали різної величини (2), і

значення, які фіксуються зрідка, не маючи ознак розрідженого ареалу, або в одній-двох говірках (3)” [Там само: 187].

У сучасних українських східнослов'янських говірках ця лексема має переважно такі значення: ‘площа’ (значення поширене в багатьох говірках, утворює суцільний ареал); ‘могила’ (семема виявлена в сс. Шулгинка, Половинкине, Підгорівка, Курячівка, Лиман, Чмирівка Старобільського району Луганської області, тобто в н. пп. басейну річки Айдар); ‘підвищене відкрите місце’ (виявлене в смт Білолуцьк, с. Танюшівка, Новопсковський район), ‘запустіле місце, розвалини колишніх будівель’ (на вулицю хлопці й дівчата збиралися на майданах – *де ў 'кого 'хата розвалена*; с. Танюшівка Новопсковського району); ‘силосна яма’ (с. Новочервоне Троїцького району).

Записи кінця ХІХ ст. засвідчують, що слово *маїдан* у Новопскові вживалося із значенням ‘залишки розвалених будівель’, ‘розкопана могила’. Це значення, імовірно, пов'язане з тим, що в Україні часто розкопувалися старовинні могили. Л. Падалка свідчить, що майдани – це давні колоподібні земляні споруди, у середині яких є заглиблення або впадина, а зверху йде один або кілька радіальних додаткових валів [Падалка 1905: 5]. Учені доводять, що майдани становлять залишки розкопаних скарбощукачами великих могил, які могли називатися *майдани, могили, робленці, розкопані могили*. Дослідники припускають, що могили розкопувалися людьми з інших племен. Так утворилися *майдани* ‘розкопані могили’.

Отже, у системі говірок східнослов'янського ареалу можна виділити смислову структуру слова *маїдан* на сучасному зрізі та з урахуванням тих семем, які сьогодні вже втрачено. Просторовий малюнок виявлених у досліджуваному ареалі значень має ті ж ознаки, що й загальноукраїнський континуум: на тлі суцільного ареалу, утвореного лексемою *маїдан* із значенням ‘площа’, виділено окремий мікроареал, у яких ця лексема має два значення (басейн річки Айдар – ‘могила’). Помічено поодинокі вживання лексеми з двома значеннями, у яких одне із значень рідковживане.

Усе це дає змогу говорити про моделі семантичної структури, за якими організовано значення багатозначного слова *маїдан* в окремих говірках. Найбільш поширеною є модель, що нараховує лише одне значення – ‘площа’ (поширена в багатьох говірках), менш поширені чотири інші моделі: 1) ‘площа’, ‘могила’ (у н. пп., розміщених у басейні р. Айдар); 2) ‘площа’, ‘запустіле місце, розвалини колишніх будівель’ (с. Танюшівка Новопсковського району); 3) ‘площа’, ‘силосна яма’ (с. Новочервоне Троїцького району); 4) ‘площа’, ‘залишки розвалених будівель’, ‘розкопана могила’ (с.мт Новопсков).

Кожне моносемічне чи полісемічне слово входить до складу мікропарадигми, одиниці якої об'єднані однією семемою, та макропарадигми, якою є лексико-семантична група назв. Зокрема семема ‘хата – сільський одноповерховий будинок’ репрезентована в

українських східнослобожанських говірок на сучасному зрізі такими лексемами: *хата*, *дом* (д'ім), *домик* (дом-ік), *дом-іўка*, *будинок*, *осел'а* [Глуховцева 2003: к. № 3]. Найбільш уживаною для назви цієї реалії є лексема *хата*, що в науковій літературі пояснюють тенденцією, починаючи з середини XVIII ст., до витіснення лексеми *дом*, поширення замість неї в українській мові номена *хата* [Історія 1983: 406].

Дослідники будівельної лексики, зокрема О. Євтушок, стверджують, що номінація житла залежить від позамовних чинників, зокрема від того, з якого матеріалу зроблена хата. Хату з дерева називають *хата*, хата з каменю, цегли – *дом*, *камй'аниця* та ін. [Євтушок 1990: 23].

І хоч свідчення кінця XIX ст. із Східної Слобожанщини дають можливість стверджувати, що такі особливості номінації не були характерними для усного мовлення, бо, незважаючи на матеріал, з якого будували хати – з дерева, хворосту, саману („лімпача”), глини, крейди, каменю, – та на характер побудови – *хата з підташками*, *хата через с'їни*, *мыта хата*, – основна назва житла залишалася сталою – *хата* [Глуховцева 2003: к. № 4]. Щоправда, етнографічні описи, уміщені в праці „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии”, свідчать, що з каменю хати будувалися рідко (помічено лише в одному н. п. – смт Марківка). Іноді не подано точної вказівки та те, з якого матеріалу будувалися хати: „Все постройки изъ камня, кроме хаты” [Жизнь 1898: 783], проте нерідко в етнографічних записках функціонують назви, які номінують конструктивні особливості житла. Отже, можна припустити, що такі назви функціонували й в усному мовленні.

Водночас на сучасному зрізі назва житла залежить від того, з якого матеріалу воно побудоване та які особливості побудови має. Так, лексема *дом* указує одночасно й на добротність, і на розмір, і на матеріал, з якого побудована хата (з цегли). Найбільшого поширення лексема *дом* набуває в південному регіоні ареалу (Слов'яносербський, Лутугинський, Станично-Луганський райони) та центральному (Білокуракинський, Старобільський райони). Загалом якщо в літературній мові виявлена тенденція до моносемантизації лексеми *дiм* у напрямі значення ‘житло’ [Присяжнюк 1981: 3], то в східнослобожанських говірках варіант *дом* входить до складу лексикалізованих сполучень: *дом* *отдыха*, *дом* *животновода* і под.

Для уточнення архітектурних особливостей хати в наш час уживають словосполучення *хата з п-ід'ташками* (п-і'д:ашками), *хата через с'їни*, *мыта хата*, *крейд'ана хата* (крей'д'анка). Найбільш поширеними в регіоні були *хата з п-ід'ташками* (п-і'д:ашками) (навколо двох стін, зрідка – однієї, робилися навіси, під яким можна було ховати від дощу продукти сільського господарства та хатні речі). Ці хати сьогодні не будують, їх уважають такими, що були характерні для кінця XIX – початку XX ст. У селах Міловського, Біловодського, Марківського

районів будували хати з крейди. Ці хати мали товсті стіни, були теплими, сухими.

Пряме денотативне значення слова може ускладнюватися (уточнюватися) емотивними семами. Так, лексична опозиція 'стара хата' : 'нова хата' на сучасному зрізі в східнословобожанських говірках представлена 17 типами: *хата*: дом; *хата*: будинок; *ста́ра хата*: дом; *хата*: хо́роми^е; *хата*: па́лати^е; *ха́тон'ка*: дом; *ха́тина*: дом; *розва́л'уха*: дом; *зава́л'уха*: дом; *ха́луна*: дом; *хи́жа*: дом; *хи́ш'чина*: дом; *хи́жа*: *горни́ця*'а; *хи́жа*: *хата*; *ха́луна*: *хата*; *ха́луна*: дво́рець'; *ха́лупи́на*: *хата*.

Ця ж опозиція в кінці минулого століття репрезентована лексемами: *ку́ринь*: *хата*; *хы́жка*: *хата*; *хата*: *горни́ця*. Остання опозиція відображає той факт, що нові будинки (зокрема й панські) називали в минулому столітті на Слобожанщині горницями: „Дывыться вона, а вь двори не хата, а горныця” [Жизнь 1898: 9]; „Дывыцьця, стойить горныця (дом), та така гарна” [Там само: 780]; „Наша горныця зь богомь не спорныця” [Там само: 371].

Лексема *хата* може репрезентувати обидві семи, отже, мати сему 'стара хата' в одних н. пп. і 'нова хата' – в інших. Однак на сучасному зрізі тільки в двох опозиціях (*хи́жа*: *хата*, *ха́луна*: *хата*) названа лексема має позитивну оцінку конотацію й означає 'новий будинок'; у п'яти опозиціях (*хата*: дом; *хата*: будинок; *ста́ра хата*: *ки́р'пична хата*; *хата*: хо́роми^е; *хата*: па́лати^е) цей номен означає 'старий будинок'.

Загалом протягом століття спостерігаємо функційно-стильовий перерозклад лексеми *хата*, яка втрачає значення 'новий будинок', рідше починає вживатися з нейтральним значенням, у семемі 'новий будинок' може замінюватися лексемами *дом*, *дво́рець*, *хо́роми^е*, *па́лати^е*, *будинок*, тоді як у протилежній семемі виступає все частіше. Деяке переосмислення лексеми *хата* відбувається й у літературній мові: вона стає символічним позначенням українського національного життя, національної культури [Муромцева 1986: 132]. Усе це сприяло тому, що вживання лексеми *дом* в аналізованих говірках розширилося: цей номен стали використовувати для позначення нового красивого житлового будинку, він продовжує входити до складу лексикалізованих словосполучень, замінюючи слово *будинок*, уживане в них у літературній мові.

Загалом в українських східнословобожанських говірках лексема *хата* зі значенням 'старий житловий будинок' має ареальні опозити *ста́ра хата*, *ха́тон'ка*, *ха́тина*, *розва́л'уха*, *зава́л'уха*, *ха́луна*, *хи́жа*, *хи́ш'чина*, *ха́лупи́на*; а зі значенням 'новий житловий будинок' – *дом*, *хо́роми^е*, *па́лати^е*, *горни́ця*'а, *дво́рець*'. Якщо включити в цей ряд образні найменування хати (напр.: *ку́бло*, *ку́бел'це*, *с'ідало* тощо), то синонімічний ряд найменувань однієї реалії з урахуванням емотивних відтінків значення збільшиться. Отже, проблема багатозначності в

діалектній лексикології має ту особливість, що, „крім внутрішньосистемної полісемії, має об'єктом свого розгляду також міжсистемну варіативність значень одного слова – семантичні діалектні відмінності” [Лёнгрен 1994: 24].

Лексему *о'сел'а* із значенням ‘звичайна сільська хата’ в українських східнословобожанських говірках використовують рідко. Частіше вона функціонує з іншим значенням: ‘надбудова з кроков над хатою’ (у 18 н. пп. із 104 обстежених). Невисокий ступінь уживаності лексеми з першим значенням зумовлений, імовірно, дифузністю семантичної структури лексеми. Варто пригадати, що в етнографічній розвідці М. Русової лексема *о'сел'а* зафіксована з двома значеннями: ‘садиба’, ‘хата з коморою’ [Русова 1902: 8]. Це вказує на складну семантичну структуру слова. Однак упродовж століття XVI – XVII ст., як стверджують дослідники історії української мови, широке загальне значення ‘житло’ від слова *дом* переходить до назви *о'сел'а* [Історія 1983: 406] в тодішній літературній мові. У східнословобожанських говірках, імовірно, виникає номінативна надлишковість, зумовлена зіткненням кількох діалектних систем в одному ареалі. Це викликало активізацію номенів, які були спільними для цих систем (*дом*, *хата*), і спеціалізацію надлишкового лексичного запасу (зокрема й аналізованої семами). Отже, лексема *о'сел'а* майже втрачає своє значення, з яким найчастіше була виявлена в діалектах, і набуває в східнословобожанських говірках нового значення – ‘надбудова з кроков над хатою’ [Глуховцева 2003: к. № 3]. Так проходить спеціалізація лексичного значення слова, якщо в лексико-семантичній групі помічена його надлишковість.

Тип житла, його внутрішня структура стали визначальними ознаками при номінації частин житлових будівель. Найстаріший тип житла (однокамерна хата) у XVIII – XIX ст. замінився на Слобожанщині на „*хату-кимнату, а через с'їны другу хату*” [Жизнь 1898: XXVII], що сприяло розширенню репертуару лексем для номінації частин хати. Важливою ознакою у називанні частин житла є призначення кімнати, однак у номінації враховано й ступінь оздоблення оселі, опалення тощо.

Сема ‘світлиця – гарно прибрана парадна кімната в будинку’ виражена на сучасному зрізі такими лексемами: *хата*, *чиста хата*, *ве^ллика хата*, *парадна хата*, *с'вітлиця*, *горниця*, *комната*, *ве^ллика комната*, *зал*, *зала*.

Розширення репертуару лексем цієї семи на сучасному зрізі проходить за рахунок активного вживання лексеми *зал*, *зала* та використання лексично нерозкладних словосполучень *чиста хата*, *ве^ллика хата*, *парадна хата*.

Семантична спеціалізація лексеми *хата* в східнословобожанських говірках характерна й для кінця XIX ст., спостережена в літературній мові [ВТССУМ: 1557] та діалектах [Свтушок 1990: 60]. Важливо, що така назва світлиці є найуживанішою, хоч не менш активно використовують мовці й лексему *хата* зі значенням ‘кімната (загальна назва)’.

Уточнення номінації, яке відбувається за допомогою додавання означень до опорної лексеми *хата*, а на сучасному зрізі й до лексеми *комната*, відображає давню мовну традицію більшості регіонів України, пор.: говірки південно-східного наріччя – *не^uредн'а хата*, *не^uредн'а хижа* (зокрема полтавські говірки – *чиста хата*, *ве^uлика хата*, *па^uрадн^u хата*; поліські говірки – *ве^uлика комната*, *ве^uлика хата*, *не^uредн'а хата* [АУМ II: к. 278; Євтушок 1990: 61].

Відомо, що протягом тривалого періоду становлення східнослов'янського житла внутрішнє його планування розвинулося від найменш простого однокамерного типу до масово поширеного в XIX ст. дво- і трикамерного [Мораховская 1987: 40]. Це не могло не позначитися на семантичній структурі основної назви житла. Активне використання словосполучень при називанні основної кімнати житла, уживання слова *хата* із значенням 'сільський одноповерховий будинок' є свідченням дифузії семантики діалектного слова, під якою розуміють „таку своєрідність його, коли окремі, поодинокі смисли слова, елементи, так взаємно проникають один в одного, що їх важко розчленувати на самостійні значення” [Коготкова 1979: 19]. Семантичну дифузію кваліфікують як синкретизм змістових елементів слова, який не ускладнює спілкування носіїв діалектної мови між собою. Д. Шмельов пояснює цю обставину позиційною зумовленістю різних значень багатозначного слова й можливістю „суміщення деяких із них в окремих контекстах” [Шмельёв 1973: 70].

Емоційне навантаження репертуару лексем цими семами різне. Стилістично нейтральні назви переважають. Проте лексеми *с'в-імлиц'а*, *горниц'а* найчастіше використовують як стилістично марковані, що мають емотивну сему. Це пов'язано не стільки із стильовою диференціацією усного діалектного мовлення, скільки із стильовою тональністю його. Утворення синонімічних рядів з однозначних або близьких за значенням лексем, у яких поряд постають експресивні мовні одиниці й нейтральні лексеми, „узгоджено з тією варіантністю, яка властива діалектному мовленню як одна з ознак мовної пам'яті колективу, що не має писемної форми мовлення” [Коготкова 1979: 81].

Семантична нечіткість характерна також для лексеми *кімната*. Основне значення її в цьому ареалі – 'спальня – бічна кімната для відпочинку'. Таке значення найбільш уживане при трикамерному типі житла. Якщо ж будинок має двокамерну структуру, то „парадну хату” іменують *кімната* (сmt Марківка, с. Городище Біловодського району); на сучасному зрізі частіше – *комната*. Проте лексеми *комната* і *кімната*, завдяки наявності в них фонетичних відмінностей, зазнали семантичної диференціації: варіант *комната* набуває ознак найменування родового типу й усе частіше вживається зі значенням 'відокремлена частина будинка для проживання', а лексема *кімната*, як і раніше, номінує бічну кімнату для відпочинку. У наш час їх пов'язують гіпонімічні відношення.

Два інших значення лексеми *к·ім/ната* пов'язані з різними типами хатніх приміщень і характерні для двох хронологічних зрізів – кінця XIX ст. і початку XXI: 'світлиця – гарно прибрана парадна кімната в будинку', 'хатина – допоміжна кімната у двокамерних хатах'.

Семантичні зміщення в значенні цієї лексеми, імовірно, можна пояснити несуттєвими відмінностями реалій, а також перенесенням назв однієї реалії на іншу, пор.: „Хата зажиточных крестьян устраивается такъ: посрединѣ строенія находятся сѣни безъ потолка, из сѣней идутъ двери, – однѣ направо въ хату, а другія въ „кимнату” или хатыну” [Жизнь 1898: 68]; „Новые зданія состоятъ обыкновенно изъ трехъ помѣщений: „хатыны”, где устраивается печь, „хаты парадной” и „кимнаты” [Там само: 343]; „Хата въ двѣ комнаты: одна изъ них „хата” для гостей и хозяев, „хатына” – кухня и, если въ три комнаты, то третья называется „кимната” – спальня” [Там само: 512].

Отже, аналізований матеріал засвідчує справедливість спостережень учених, які досліджували діалектні особливості багатозначних слів російської мови. Зокрема, Л. Самотик доводить, що лексико-семантична група слів у говірці більш диференційована, ніж у літературній мові [Самотик 1978: 127]. На прикладі назв частини хати бачимо, що навіть фонетичні варіанти лексем диференційовані за значенням. Що ж до найменувань однієї реалії, які мають відмінну формальну структуру, то вони можуть диференціюватися за відтінками значень, стилістичною тональністю, яку можуть виражати тощо.

Джерела дослідження

АУМ – Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наук. думка. – Т. I. Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі. – 1984. – 498 с.; Т. II. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – 1988. – 520 с.; Т. III. Слобожанщина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. – 2001. – 640 с.; **ВТССУМ 2005** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.; **Глуховцева 2003** – Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослобожанських говірок / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 181 с. **Жизнь 1898** – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / сост. В. В. Иванов. – Харьков, 1898. – Т. 1. – 1012 с.

Література

Васильева 1984 – Васильева Э. В. К проблеме типологии лексико-семантической структуры многозначного слова в говоре / Э. В. Васильева // Исследование лексики и фразеологии в Сибири. – Красноярск, 1984. – С. 73 – 94; **Гриценко 1990** – Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990; **Долгушев 2005** – Долгушев В. Г. Лексика вятских говоров в ареальном и

ономасиологическом аспектах / В. Г. Долгушев. – М. : Моск. пед. гос. ун-т, 2005. – 156 с.; **Євтушок 1990** – Євтушок О. Народна будівельна лексика Західного Полісся / Олексій Євтушок. – Рівне : Б. в., 1990. – 145 с.; **Історія 1983** – Історія української мови; лексика і фразеологія / В. О. Винник, В. Й. Горобець та ін. ; АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1983. – 742 с.; **Коготкова 1979** – Коготкова Т. С. Русская диалектная лексикология (состояние и перспективы) / Т. С. Котова. – М. : Наука, 1979. – 303 с.; **Козлова 1972** – Козлова В. Л. Поиски путей описания семантической структуры многозначного слова / В. Л. Козлова // Живое слово в русской речи Прикамья – Пермь, 1972. – Вып. 3. – № 268. – С. 87 – 100; **Левицкий 2006** – Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2006. – 512 с.; **Лённгрен 1994** – Лённгрен Т. Лексика русских старообрядческих говоров (на материале, собранном в Латгалии и на Житомирщине) / Т. Лённгрен. – Uppsala, 1994. – 174 с.; **Ли 1987** – Ли А. Л. Системные связи в лексике народного говора / А. Л. Ли // Диалектная лексика. – 1987 / отв. ред. Ф. П. Сорокалетов. – СПб. : Наука; Петербург. отд-ние, 1991. – С. 54 – 60; **Мораховская 1987** – Мораховская О. Н. К истории названий построек в русском языке (хата) / О. Н. Мораховская // Общеславянский лингвистический атлас. – М. : Наука, 1987. – С. 40 – 41; **Муромцева 1986** – Муромцева О. Г. Развитие лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. – Х. : Вища шк., 1986. – 151 с.; **Падалка 1905** – Падалка Л. В. К вопросу о древних земляных сооружениях в южнорусских степях. – Киев, 1905. – 8 с.; **Присяжнюк 1981** – Присяжнюк В. З. Лексика сельского строительства в украинском языке : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 – „Украинский язык” / В. З. Присяжнюк. – Киев, 1981. – 20 с.; **Русова 1902** – Русова М. Поселения и постройки крестьян Полтавской губернии / М. Русова. – Харьков, 1902. – 20 с.; **Самотик 1978** – Самотик Л. Г. Об отношениях противопоставления в лексико-семантической группе одного говора / Л. Г. Самотик // Проблемы грамматики, словообразования и лексики сибирских говоров. – Красноярск, 1978. – С. 123 – 127; **Сорокалетов 1978** – Сорокалетов Ф. П. К вопросу о системных отношениях в лексике / Ф. П. Сорокалетов // Диалектная лексика. – Л., 1978. – С. 14 – 20; **Сучасна 1997** – Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Н. І. Тоцька, І. М. Уздишган ; за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.; **Херольянц 1966** – Херольянц Р. В. Заметки о полисемии в народных говорах / Р. В. Херольянц // Учен. зап. Курск. и Белгород. пед. ин-тов : краткие очерки по русскому языку. – Курск, 1966. – № 2. – С. 186 – 193. **Шмелёв 1973** – Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелёв. – М. : Наука, 1973. – 280 с.

Глуховцева К. Д. Багатозначність і семантична дифузія слова усного мовлення

У статті розглянуто багатозначні слова, які функціонують у системі українських східнословобожанських говірок, з'ясовано особливості виникнення лексико-семантичних варіантів. Автор розрізняє значення лексичної одиниці однієї говірки і сукупності говірок. Доведено, що особливої уваги заслуговує залежність дифузності значення лексичної одиниці від мікросистеми, одиницею якої вона є. Лексико-семантична група слів в говірці більш диференційована, ніж в літературній мові: зокрема, зазнають диференціації фонетичні варіанти лексем. Що ж до найменувань однієї реалії, які мають відмінну формальну структуру, то вони можуть диференціюватися за відтінками значень, стилістичною тональністю тощо.

Ключові слова: лексичне значення слова, полісемія, дифузність значення, смислова (семантична) структура слова.

Глуховцева Е. Д. Многозначность и семантическая диффузия слова устной речи

В статье рассмотрены многозначные слова, которые функционируют в системе украинских восточнословобожанских говоров, определены особенности возникновения лексико-семантических вариантов. Автор отличает значение лексической единицы одного говора и группы говоров. Доказано, что особенного внимания заслуживает диффузности значения лексической единицы от микросистемы, единицей которой она является. Лексико-семантическая группа слов в говоре более дифференцированная, чем в литературном языке: в том числе, дифференцируются фонетические варианты лексем. Что касается наименований одной реалии, которые имеют отличительную формальную структуру, то они могут дифференцироваться по оттенкам значения, стилистической тональностью и т.д.

Ключевые слова: лексическое значение слова, полисемия, дифузность значения, смысловая (семантическая) структура слова.

Glukhovtseva K. D. Polysemy and Semantic Diffusion of the Word of the Oral Speech

In this article polysemantic words which function in the system of Ukrainian proverbs of the eastern Slobozhanschina are analyzed. The peculiarities of appearance of the lexico-semantic variants are found out. The author differentiates meanings of a lexical unit of one proverb and the set of proverbs. It is proved that the dependence of diffusivity of a meaning of the lexical unit from the microsystem (while the lexical unit is a part of this microsystem) requires a special attention. The lexico-semantic group of words in the proverb is more differentiated than in the literary speech: in particular, the phonetic variants of the lexemes are exposed to the differentiation. Concerning the names of one reality which has the different formal structure,

so they can be differentiated in accord with the shades of meanings, stylistic tonality etc.

Key words: lexical meaning of a word, polysemy, diffusivity of a meaning, semantic structure of a word.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2012 р.

Прийнято до друку 21.12.2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

Т. Е. Гревцова (Ростов-на-Дону, Россия)

УДК 392.51

**ХЛЕБ КАК ЭЛЕМЕНТ ПРЕДМЕТНОГО КОДА
В СВАДЕБНОЙ ОБРЯДНОСТИ БЫВШЕГО ДОНЕЦКОГО
ОКРУГА ОБЛАСТИ ВОЙСКА ДОНСКОГО
(на материале юртов Луганской и Митякинской станиц)¹**

Любой обряд, в том числе и свадебный, может быть представлен как текст, как некоторая последовательность символов, которые могут быть воплощены в вербальном, акциональном и предметном обликах [Толстой 1995: 63]. Н. Толстой отмечал одновременную разнокодность как особенность обрядового языка, вызванную „тенденцией к максимальной синонимичности, к повторению одного и того же содержания разными возможными способами” [Там же: 64].

Предметный код свадьбы включает различные атрибуты, которые могут специально изготавливаться для совершения с ними обрядовых действий (деревце, каравай, венок невесты и др.), кроме того, в ритуальной функции используются и необрядовые предметы, приобретающие символическое значение в обрядовом контексте (хлеб, приносимый представителями стороны жениха на сватовство, хмель, которым осыпают молодых и т. д.). Одним из важнейших элементов предметного кода свадьбы является хлеб, формы которого получают различное и многообразное вербальное обозначение и приобретают разные символические функции в зависимости от ритуального контекста.

Данная статья посвящена рассмотрению хлеба как элемента предметного кода в свадебном обряде бывшего Донецкого округа Области Войска Донского. Материалом для исследования послужили полевые записи, сделанные во время экспедиции сотрудников факультета филологии и журналистики Ростовского государственного университета в Тарасовский район Ростовской области (далее РО) в 2003 г., а также опубликованные работы, посвященные свадебному

---

¹Работа выполнена в рамках проекта „Народная традиция донского казачества в меняющемся мире: опыт этнолингвистического словаря” Программы Президиума РАН „Фундаментальные проблемы модернизации полиэтничного макрорегиона в условиях роста напряженности”.